

ZUID-WEST

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING HAVELTE
(ontwerp)

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!

APRIL 1989

HAVELTE

1. Inleiding

De gemeente Havelte ligt in het inventarisatie van Zuidwest-Drenthe en omvat naast het hoofddorp Havelte de nederzettingen Uffelte, Darp, Eursinge, Holtinge en Wapserveen. Het grondgebied wordt begrensd door in het noordwesten de gemeente Vledder, in het noordoosten de gemeente Diever, in het oosten achtereenvolgens de gemeenten Dwingeloo, Ruinen en Ruinerwold, in het zuiden de gemeente Meppel en in het zuidwesten de gemeente Nijeveen. De westgrens valt samen met de provinciegrens tussen Drenthe en Overijssel. Aangrenzend ligt hier de gemeente Steenwijk. De huidige omvang van Havelte bedraagt 7.681 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850 - 2.416, 1900 - 3.229, 1940 - 3.963, 1988 - 5.764.

2. Fysische gesteldheid

Het centrale gedeelte van de gemeente Havelte wordt gevormd door een van noordoost naar zuidwest lopende heuvelrug; een tijdens de landijsbedekking van het Saalien (= voorlaatste ijstijd) ontstane stuwwal, die nabij het dorp Havelterberg onder de jongere laagveenafzettingen van Noordwest-Overijssel duikt. Aan weerszijden helt de rug, waarop de nederzettingen Havelte, Uffelte en Darp gesitueerd zijn, af naar een vlak uitgesleten smeltwaterdal. Hierin vinden in het noorden respectievelijk het zuidoosten de Wapserveense Aa en de Oude Vaart hun beloop.

Ten gevolge van de dekzandbedekking die tijdens het Weichselien (= laatste ijstijd) plaatsvond, werden veel van de onregelmatigheden in het keileemoppervlak uitgewist. Alleen de hoogste toppen zoals de Havelterberg en de Bisschopsberg zijn vrijgebleven van dekzand. Op de in de stroomdalen gelegen dekzanden trad in de jongste warme periode, het Heloceen, beekafzetting en veenvorming op, hetgeen in deze delen van Havelte heeft geresulteerd in het ontstaan van venige beekdalgronden. In de vochtige zuidwesthoek van de gemeente (Veen-dijk en omgeving) vond laagveenvorming plaats. De bodems bestaan hier uit veenmos- of zeggeveen. De centraal gelegen heuvelrug correspondeert in hoofdzaak met de middelhoge en hoge poolzolgronden. Plaatselijk ligt er keileem binnen 120 cm onder het maaiveld, wat hier in een aantal gevallen eveneens tot veenvorming heeft geleid. Daarnaast was er sprake van veenvorming in de talrijke tijdens het Weichselien ontstane pingoruïnes (dobben). Een aantal van de hogere zandgronden zijn gedurende de laatste eeuwen (opnieuw) in verstuiving gegaan, zoals onder meer het Holtingerzand, het Uffelterzand, het Kamperzand en het Wester- en Oosterzand. Tegenwoordig zijn deze stuifzanden echter grotendeels weer vastgelegd.

De afwatering van het gebied, dat globaal in hoogte varieert van 19.6 tot 0.5 meter + NAP, geschiedt in hoofdzaak via de Wapserveense Aa, en de Oude Vaart.

3. Ontginningsgeschiedenis

Rond het midden van de vorige eeuw was de gemeente Havelte reeds voor meer dan de helft in cultuur gebracht. Ongeveer 45% van het grondgebied bestond toen nog uit woeste gronden, waarmee men aanzienlijk lager zat dan het gemiddelde voor Drenthe. De kaart van 1850 laat zien dat in het oosten van de gemeente alle gronden langs de Oude Vaart als groenland in gebruik waren. De landerijen waren deels strookvormig verkaveld (De Weiden, Hoge Stukken, Hennehorst), deels ook ongeperceleerd (Haveltermeerte, Haveltermade, Uffeltermade). Ten westen van deze gronden lagen, min of meer aan de rand van de uitgestrekte heidevelden, de tot de verschillende esdorpen en gehuchten behorende bouwland(es)ontginningen. In feite namen alleen de deels beboste landgoederen van Overcinge en Rheebruggen een min of meer afwijkende positie in binnen het Havelter esdorpenlandschap. Naast de van het traditionele esdorpenlandschap deeluitmakende cultuurgronden kende Havelte in 1850 in de veenontginningen van Wapserveen nog een ontginningscomplex van vroege datum. Hier resulteerden de veenontginningen, die waarschijnlijk al in het midden van de middeleeuwen aanvingen en in de 16e en 17e eeuw een grote vlucht namen, in een loodrecht op de bewoningsas staande stroken verkaveling. In 1850 reikten de opstrekkende percelen in het noorden tot aan de Wapserveense Aa, terwijl in het zuiden de woeste gronden van het Wester- en Oosterzand de begrenzing vormden. Ten behoeve van de ontwatering, alsmede de afvoer van turf was er met name ten noorden van de bewoningsas sprake van een uitgebreid slotenpatroon.

Van recenter datum zijn de veenontginningen van Veendijk en omgeving (Lage Veld). Dit laagveengebied werd, nadat vanaf de Drentsche Hoofdvaart eerst de Lokvaart het Lage Veld was ingetrokken, in de tweede helft van de 18e eeuw aan snee gebracht. Ook hier ontstond uiteindelijk een opstrekkende verkaveling. In vergelijking met Wapserveen was het slotenpatroon er. Ten gevolge van de lagere ligging, aanzienlijk dichter. Naast de Lokvaart toont de kaart van 1850 nog de Uffelter Boervaart; een eveneens ten behoeve van de turfafvoer gegraven zijkanaal van de Drentsche Hoofdvaart. Het in die tijd nog geheel woeste Uffelterveen, waarin het kanaal gelegen was, werd echter nimmer daadwerkelijk aan snee gebracht en het kanaal heeft aldus nimmer zijn bedoelde functie kunnen vervullen.

Na het midden van de vorige eeuw hebben zich belangrijke veranderingen voorgedaan in het Havelter ontginningslandschap. In de eerste plaats werden ten gevolge van de markescheiding van 1858 individuele veldontginningen mogelijk gemaakt. Hierdoor kwamen de cultuurgronden steeds verspreider te liggen. Tevens kregen boeren toestemming van de gemeente om de aan hun landerijen grenzende bermen langs wegen te beplanten en gingen velen ook over tot het inzaaien van stukjes heide met dennen en zaad. Een en ander had tot gevolg dat het oppervlak woeste grond in 1880 was teruggebracht tot 41%. Zeker zo belangrijk was landschappelijk gezien het feit dat Havelte in 1880 met een bosaandeel van 11% ineens was gaan behoren tot de bosrijke gemeenten van Drenthe. In een periode van slechts enkele decennia had de gemeente een open landschap met in feite alleen enige bebosning op de esranden en bij het landgoed Overcinge "ingeruild" voor een landschap met een overwegend gesloten karakter. Wapserveen, de madelands langs de Oude Vaart en de grote stuifzanden behielden wel hun open karakter.

Omstreeks 1893 dienden zich vervolgens de eerste stelselmatige ontginningen aan toen een aanvang werd gemaakt met het ontginnen van woeste gronden ten behoeve van de aanleg van zogenaamde gemeentebossen. Een activiteit die deels onder toezicht van de toenmalige directeur van de Bosbouwschool te Frederiksoord geschiedde en voortkwam uit het streven om de in die tijd heersende werkloosheid onder de (land)arbeiders te verminderen. In korte tijd verrezen nieuw aangeplante grove-dennebossen aan onder meer de Ruiteweg, de Veleweg, de Helomaweg en de Hunebeddenweg.

Naast de gemeente waren het kort na de eeuwwisseling ook particulieren die zich gingen bezighouden met het stelselmatig ontginnen van woeste gronden. Zo werden in 1901 de bezittingen van het Westersand aangekocht door de Oranjabond van Orde te Utrecht, met de bedoeling de gronden zoveel mogelijk tot bos te ontginnen. Een opdracht die in handen van de Nederlandse Heidemaatschappij werd gegeven. Deze beplante, na vastlegging van de stuifzanden (met heideplaggen), 61 hectare van het in totaal 80 hectare metende gebied met hoofdzakelijk grove-dennen. Met het oog op de afvoer van het hout en ter beperking van het brandgevaar werd de bezitting door middel van brede zandwegen in vakken verdeeld. Het 145 hectare omvattende Oostersand werd eveneens in 1901 aangekocht door een particuliere ontginning uit het Westen, die het bezit vervolgens in handen van de NV Mij voor Heide en Stuifzandontginningen te Amsterdam overdeed. Ook hier werd de bebossing van de stuifzanden door de Nederlandse Heidemaatschappij uitgevoerd. In tegenstelling tot het Westersand werd het Oostersand, zij het slechts voor ongeveer 5%, ten dele ook tot landbouwgrond (grasland) ontgonnen. Stelselmatige landbouwontginningen waren destijds echter meer uitzondering dan regel; de meeste uitbreidingen van het landbouwgrond betroffen individuele ontginningen.

In 1920 ging de gemeente, wederom gedwongen door een enorme werkloosheid, over tot de aankoop van nog eens ruim 41 hectare heide aan de straatweg Havelte-Wapserveen. Hiervan werd in de navolgende jaren onder toezicht van de Nederlandse Heidemaatschappij 22.5 hectare ontgonnen; ditmaal geheel tot bouw- en grasland en niet tot bos. De rest van het gebied had een dusdanig slechte structuur dat het ongerept bleef liggen. Ook het Kamperzand, dat bestond uit heide, hakhout en zandverstuivingen, wilde men in deze periode produktiever maken. Grote oppervlakten dennenbos werden hiertoe door de heer Houwink uit Meppel, die dankzij zijn streven om de werkloze arbeiders een beter bestaan te bieden ook wel "de weldoener der mensheid" werd genoemd, aangelegd. De grond was echter over het algemeen te arm en de bosaanleg daardoor minder geslaagd en in 1938 werden de gronden dan ook aan de gemeente Steenwijk verkocht om dienst te gaan doen als militair oefenterrein bij de kazerne aldaar.

Al de ontginningen ten spijt bestond de gemeente Havelte in 1940 nog altijd voor ongeveer 20% uit woeste gronden. Van invloed op het ontginninglandschap waren ook de ruilverkavelingen die in 1927 in Haveltemade en in 1929 in Uffeltermade gestart werden. De groenlanden, die deels onverkaveld, deels versnipperd waren, werden verkaveld danwel herverkaveld en er kwam een geheel nieuw stelsel van wegen en waterlopen tot stand. Daarnaast vond tussen 1927 en 1932 de eerste normalisatie van de Oude Vaart plaats.

Gedurende de periode na 1940 hebben er slechts weinig nieuwe ontginningen meer plaatsgevonden, zodat woeste gronden thans nog altijd een aanzienlijk deel van het totale gemeentelijke grondgebied uitmaken. De reden hiervoor moet gezocht worden in de vroege reservering van heide- en bosgebieden ten behoeve van de aanleg van militaire oefenterreinen. Daar waar toch ontginningen plaatsvonden, betrof het vrijwel uitsluitend het in cultuur brengen van restantjes woeste grond te midden van reeds ontgonnen landbouwgronden.

4. Grondgebruik

In het midden van de vorige eeuw was vrijwel de gehele bevolking van de gemeente Havelte in de landbouw werkzaam. De tot de esdorpen- en gehuchten behorende groenlanden waren voornamelijk langs de Oude Vaart gesitueerd. Het bouwland lag meer centraal, op de overgang van de lagere beekdalgronden naar de hogere veldgronden. Rondom Havelte lagen meerdere essen, die veelal van een bescheiden omvang waren. Uffelte daarentegen, bezat in de Noord- en Westeresch één van de grootste essen van Drenthe. In het veenlandschap van Wapserveen was in 1850 eveneens sprake van een duidelijke tweedeling grasland-bouwland. De groenlanden strekken zich vanaf het wegdoorp in noordelijke richting tot aan de Wapserveense Aa uit, terwijl de hoger gelegen gronden aan de zuidzijde van het dorp één groot akkerbouwcomplex vormden. De omgeving van het in het zuidwesten van de gemeente gelegen gehucht Veendijk vertoonde een geheel ander beeld. Door het ontbreken van een "hoge kant" kwamen hier vrijwel uitsluitend groenlanden voor en was er slechts sporadisch een bouwlandperceeltje aan te treffen.

De oppervlakteverhouding grasland:bouwland lag in 1850 voor Havelte boven het provinciaal gemiddelde. Het areaal grasland was ongeveer driemaal zo groot als het bouwlandareaal. Een gegeven dat voor de gemeente als geheel gold, maar voor de daarbinnen te onderscheiden deelgebieden aanzienlijk verschilde. Zo had Veendijk dankzij het vrijwel ontbreken van bouwland een verhouding die sterk overeen kwam met die van veeteeltgebieden als Nijeveen en Ruinerwold. In de omgeving van Havelte, Uffelte en ook Wapserveen lag de verhouding daarentegen dusdanig laag, dat deze delen van de gemeente meer overeenkomst vertoonden met de zandgronden, waar het gemengde bedrijf een meer vooraanstaande positie innam.

Tussen 1850 en 1900 was er slechts in geringe mate sprake van uitbreiding van het landbouwareaal (1832-4.150 hectare, 1890-4.343 hectare). Een uitbreiding die over het geheel gezien uitsluitend ten goede kwam van de veeteelt en niet van de akkerbouw. Het bouwlandareaal liep in deze periode, onder meer doordat talloze esakkers bebost werden, relatief gezien sterk terug (1832-990 hectare, 1890-898 hectare). Gevolg was een stijging van de oppervlakteverhouding grasland:bouwland; een teken dat de veeteelt een belangrijke rol binnen de agrarische bedrijfsvoering was gaan innemen. Dit blijkt onder meer ook uit de groei die de rundveestapel in deze periode doormaakte en de oprichting van een drietal zuivelfabrieken: Havelte (1894), Wapserveen (1896) en Uffelte (1904). Tevens nam in samenhang met deze ontwikkelingen (de zuivelfabrieken leverden ondermelk en karnemelk terug aan de boeren) ook de varkenshouderij, die reeds in de eerste helft van de vorige eeuw van enige betekenis was in Havelte, aanzienlijk toe.

Met name de kleinere bedrijven (1-5 hectare), waarvan Havelte er overigens ondanks het uitblijven van grootschalige landbouwontginningen relatief weinig bezat, werden door middel van het bedrijven van deze tak van de veeteelt in staat gesteld hun inkomsten aanzienlijk te vergroten. De hoogste concentratie van dergelijke bedrijfjes bevond zich in de omgeving van Havelte en Uffelte, waar dienovereenkomstig dan ook de meeste varkens voorkwamen. Veendijk en Wapserveen stonden bekend vanwege de runderfokkerij, terwijl Veendijk daarnaast gold als hét melkvee centrum van de gemeente.

Na 1900 bleven de ontginning ten behoeve van de landbouw aanvankelijk nog steeds gering, met als gevolg in de klasse 1-5 hectare een toenemend aantal kleine bedrijfjes (1921-53.3%). Toen echter in de jaren '20 de grote landbouwontginningen alsnog op gang kwamen, werd deze trend spoedig vervangen door een voortdurend dalen van de kleine bedrijfjes (1938-41.3%) ten gunste van het middelgrote bedrijf.

Ondanks de bebossing van onder meer het Wester- en Oosterzand vertoonde het bosaandeel in het totale grondgebruik tussen 1900 en 1940 toch een duidelijke afname: in 1940 nog ongeveer 8% van het totale grondgebied. Oorzaak hiervoor was het feit dat in deze periode met behulp van kunstmest een groot aantal bossen alsnog ontgonnen en voor de landbouw geschikt werden gemaakt.

Met de verkoop van het Kamperzand ten behoeve van de uitbreiding van het militaire oefenterrein van de kazerne van Steenwijk, diende zich in 1938 naast de land- en bosbouw tevens een geheel nieuwe vorm van grondgebruik aan. In de periode na 1940 zou deze vorm van grondgebruik in korte tijd een zeer dominante positie in gaan nemen. Een en ander begon al in 1942, toen de Duitse bezetters besloten tot de aanleg van een vliegveld iets ten noorden van Havelte (omgeving Meerkamp). Hiertoe werden in het aldaar aanwezige natuurschoon alle bossen geroid en heuvels en dalen geëgaliseerd. Ook ging de historische Ruiterweg (zie infrastructuur) tot het vliegveld behoren. Na de bevrijding, waarbij dankzij de snelle opmars van de Canadezen met name in de buurt van de molen een aantal bijgebouwen van het vliegveld bewaard zijn gebleven, werd het gebied door de Rijksdienst voor landbouwherstel wel geheel opnieuw in cultuur gebracht. Elders verrezen spoedig evenwel nieuwe militaire terreinen. Deze terreinen in het Wester- en Oosterzand droegen er toe bij dat thans maar liefst 1800 hectare van de gemeente een militair grondgebruik kent. Het bosareaal is sinds 1940, onder meer door het verdwijnen van een groot deel van de beplanting op perceelsscheidingen, enigszins afgenomen. In de landbouw vallen het sterk toegenomen graslandgebruik (ook op de essen), alsmede de aanzienlijk toegenomen bedrijfs grootte (schaalvergroting) het meeste op.

5. Infrastructuur

De verkeersstructuur van Havelte heeft zich in de loop der eeuwen belangrijk gewijzigd. In de Middeleeuwen lag de nadruk duidelijk op de oost-west gerichte verbinding Dwingeloo-Ruinen-Uffelte-Darp-Steenwijk. Vanuit de richting Steenwijk, de plaats waarop de gemeente in die dagen grotendeels georiënteerd was, vormde de verbinding over de Bisschopsberg, via de Ruiterweg, de enige entree tot de provincie Drenthe. Het verkeer met Meppel was slechts van bescheiden omvang en vond vrijwel uitsluitend plaats via de Oude Vaart.

Met de aanleg van de Drentsche Hoofdvaart, met daarlangs de in 1839 gereed gekomen rijksweg Meppel-Assen, kwam de nadruk van de infrastructuur ineens op de noord-zuidrichting te liggen en nam de oriëntatie op Meppel zienderogen toe. In samenhang met de toenemende verkeersstroom kwamen er langs deze noord-zuidroute in deze periode bruggen, sluizen, kaden voor het laden en lossen van schepen, brug/sluiswachterswoningen, cafévoorzieningen, etc.

De kaart van 1850 toont aldus een wegenstelsel dat grotendeels op Meppel gericht was, en slechts in geringe mate op Steenwijk (Wapserveen en Havelterberg). De rijksweg Meppel-Assen en de ten dele op Havelter grondgebied gelegen afslag richting Steenwijk, waren in 1850 de enige verharde wegen (klinkers) binnen de gemeente. De overige verbindingen bestonden nog geheel uit zand, waardoor veel buurtschappen in de gemeente een geïsoleerde ligging kenden. Zo vormde bij voorbeeld de in 1770 aangelegde Van Helomaweg in feite de enige verbindingsweg tussen enerzijds Wapserveen en anderzijds Havelte en Uffelte. Verder vormden de uitgestrekte woeste gronden van het Ooster- en Westertzand een natuurlijke barrière tussen beide gebieden.

Eerst in 1887 kwam de verharding van verschillende (locale) wegen in de buurtschappen gereed. De wegen buiten de buurtschappen volgden pas in deze eeuw. In 1908 kwam - door verharding van de historische Ruiteweg - tot stand de verbinding met Steenwijk over de Bisschopsberg, in 1912 de verbinding met Frederiksoord (Van Helomaweg) en met Ruinerwold (Oosteinde), in 1914 met Ruinen (over Ansen) en met Uffelte (vanaf Wapserveen), en in 1916 met Ruinerwold (Westeinde). De bereikbaarheid zowel van de buurtschappen onderling als ten opzichte van de omliggende gemeenten verbeterde in deze periode aanzienlijk. Bovendien kreeg Havelte in 1916 met de komst van de stoomtramlijn Meppel-Smilde een belangrijk middel van openbaar vervoer. Niet alleen verkregen de Havelters een goedkope en gemakkelijke verbinding met Meppel en Assen, ook werd het bosrijke Havelte voor dagjesmensen veel beter bereikbaar. In 1933 moest de lijn, ten gevolge van het sterk toegenomen gemotoriseerde wegverkeer, echter wijken voor aanleg van de nieuwe, verbrede rijksweg Meppel-Assen. De ruilverkavelingen van de Havelter- en Uffeltermade, respectievelijk voltooid in 1929 en 1933, resulteerden in het oostelijk deel van de gemeente in een geheel nieuw stelsel van landbouwontsluitingswegen. Vermeldenswaardig voor de periode vòòr de periode 1940 is tevens nog de aanleg van een rijwielpad, het zogenaamde Studentenpad, van Havelte via Holtinge naar Wapserveen. Een verbinding die in 1931 gerealiseerd werd door de deelnemers aan het Eerste nederlandse studentenwerkkamp, dat te Havelte gevestigd was en zich voor ogen stelde een werkkolonie voor studenten te organiseren ter afwisseling van de geestelijke arbeid.

De enige dijken van betekenis waren in 1940 die langs de Drentsche Hoofdvaart en de Oude Vaart.

In de periode na 1940 hebben zich in de infrastructuur van Havelte verschillende wijzigingen voorgedaan, doch nimmer waren deze van bovenlocale betekenis. Zo zijn bijvoorbeeld een groot aantal van de zandwegen, die in 1940 op diverse plaatsen nog een dominante positie innamen, later alsnog verhard. De militaire oefenterreinen vormen thans het enige gebied waar zandwegen de overhand hebben. Andere infrastructurele ontwikkelingen betreffen onder meer de herinrichting van het wegenpatroon op de Eursinger en Uffelter es (in het kader van recente ruilverkavelingen aldaar) en de aanleg van een stelsel van landbouwontsluitingswegen ten noorden van Wapserveen.

6. Nederzettingsstructuur

Omstreeks het midden van de vorige eeuw was er in de gemeente Havelte van verspreide bebouwing nagenoeg geen sprake. Vrijwel de gehele bevolking was gehuisvest in één van de diverse dorpen en gehuchten die de gemeente telde. Dorpen en gehuchten die, afhankelijk van de omgeving waarin ze lagen, verschilden qua nederzettingsvorm. Op de min of meer centraal gelegen zandrug bevonden zich, daar waar ook de oude verbinding Steenwijk-Ruinen/Dwingeloo liep, de esnederzettingen Uffelte, Havelte, Darp en Eursinge. Uffelte, van oorsprong een "hof" van het bisdom Utrecht, was reeds in 1040 bekend en is daarmee waarschijnlijk de oudste nederzetting in de gemeente. Eursinge, Darp - vroeger Hesselte geheten - en het mogelijk na verplaatsing uit laatstgenoemde nederzetting ontstane Havelte zijn eveneens van vroegere datum. Op de laaggelegen venige bodems aan de rand van de zandrug kwam een geheel ander type nederzetting voor: het wegdorp van de laagveenontginningen. Zowel Wapserveen, dat in 1395 al genoemd werd als zelfstandige parochie, als het in de eerste helft van de 19e eeuw ontstane Veendijk worden gekenmerkt door de lintbebouwingsstructuur.

Terug komend op de esdorpen valt te vermelden dat de bebouwing van Uffelte in 1850 voornamelijk aan de brink, dat wil zeggen langs de Dorpsstraat en in mindere mate ook de Schoolstraat, en langs de Holtingerweg lag. Het dorp had toen nog louter een agrarisch karakter. Afzijdig van de oude kern bevond zich tevens ter hoogte van de 1e Uffelterbrug een concentratie (lintje) van bebouwing langs de oostelijke oever van de Drentsche Hoofdvaart. Gedurende de periode 1850-1940 deed deze verbinding tezamen met de daarlangs lopende rijksweg Meppel-Assen zijn invloed nadrukkelijk gelden op de uitbreiding van Uffelte. Deze richtte zich namelijk in belangrijke mate op deze wegen, hetgeen tot gevolg had dat het oude gedeelte van het dorp zijn oorspronkelijke (agrarische) karakter grotendeels behield. Met name aan de Dorpsstraat en de Holtingerweg bleef de bebouwingsstructuur goed gehandhaafd.

Tussen dit gedeelte van Uffelte en de verkeersweg kwam daarentegen langs onder meer de Schoolstraat en de Fabrieksstraat een geheel nieuwe bebouwing van arbeiderswoningen, een school en een kerkje (1910) tot stand. Aan de verbinding tussen het oude dorp en de 1e Uffelterbrug vestigden zich tevens enkele bedrijfjes en ook werd de westzijde van de Drentsche Hoofdvaart van bebouwing voorzien. Behalve de bouw van boerderijen en een melkfabriek is hier eveneens de karakteristieke Uffeltersluis aangelegd.

Havelte, in 1850 duidelijk de grootste plaats in de gemeente, werd rond het midden van de vorige eeuw eveneens gekenmerkt door een overwegend agrarische bebouwing. De boerderijen lagen, al dan niet gegroepeerd aan één van de vier brinken, over het dorp verspreid (onder meer Dorpsstraat, Dikkesteenweg, Kosterijstraat). Tot 1940 veranderde er in feite slechts weinig aan deze structuur. De nieuwbouw was in het oude gedeelte van het dorp van relatief geringe betekenis en betrof overwegend de verdichting van de bestaande bebouwing langs de brinken. Wel was tussen het centrum van het dorp en het aan de Drentsche Hoofdvaart gelegen Havelterbrug sprake van een vrij opvallende uitbreiding van de bebouwing (nabij splitsing Dorpsstraat-Kosterijstraat). Tevens verrees er bebouwing langs de rijksweg met ondermeer de karakteristieke Haveltersluis (tussen Havelterbrug en Boschkampbrug) en langs de Van Helomaweg (in noordelijke richting).

Hoewel zowel de nijverheid als het winkelbestand en de horeca dankzij de naburige ligging van Meppel en Steenwijk slechts weinig ontwikkeld waren, liep het agrarische karakter van Havelte door de bouw van arbeiderswoningen, winkels, etc. gedurende de periode 1850-1940 toch sterker terug dan in Uffelte. Opvallend voor het Havelte van 1940 was tenslotte nog het grote aantal eiken, niet alleen op en langs de brinken zoals in 1850, maar nu ook op de bermen van wegen, dat het dorp een geheel eigen karakter verschafte. Tijdens de oorlogsjaren werd ten noorden van Havelte een vliegveld aangelegd door de Duitsers. Daarbij worden diverse dienstgebouwen geplaatst waarvan nu alleen nog het pand Molenweg 44 van overgebleven is. Het esgehucht Darp bestond in 1850 slechts uit enkele min of meer gegroepeerd gelegen boerderijen aan de Darperkerkweg, met daaromheen nog enige verspreide bewoning. De na 1850 sterk achteruitgaande economische situatie had tot gevolg dat Darp en omgeving in die dagen sterk veranderde. Talloze behoeftige daklozen kozen dit gedeelte van de gemeente namelijk uit om er, al dan niet met toestemming, een onderkomen (hut) te bouwen. Met name de schrale gronden van het Schier en het Kamperzand waren zeer in trek. Eerst in 1920 werden in het kader van de Woningwet pogingen door de gemeente ondernomen om in deze streek door nieuwbouw tot krotopruiming te komen. Een streven dat slechts ten dele gerealiseerd werd. Een en ander had tot gevolg dat Darp in 1940 naast de oude kern bestond uit: in het noorden (Schier en Kamperzand) verspreid gelegen bebouwing van overwegend marginale aard en daarnaast in het westen jongere, kwalitatief betere nieuwbouw.

Het tussen Darp en Steenwijk gelegen Havelterberg heeft zich pas na 1900 ontwikkeld. In 1940 bestond deze onsystematische nederzetting uit bebouwing aan de noordzijde van de Ruitersweg en tussen de rijksweg Meppel-Steenwijk en de spoorlijn. Het betrof hier voornamelijk arbeiderswoningen. De esgehuchten Eursinge (waar ook de volkshogeschool Overcinge ligt) en Holtinge gaven ruimtelijk gezien tussen 1850 en 1940 geen structurele veranderingen te zien. Bovendien behielden beide hun agrarische karakter.

Tussen 1850 en 1940 was er met name in het centrum van de gemeente tevens sprake van het opkomen van verspreide bewoning. Veelal was deze min of meer gericht op het wegenpatroon, waardoor plaatselijk (Paardeweide, Busselterweg) soms nieuwe lintbebouwingen van bescheiden omvang tot stand kwamen.

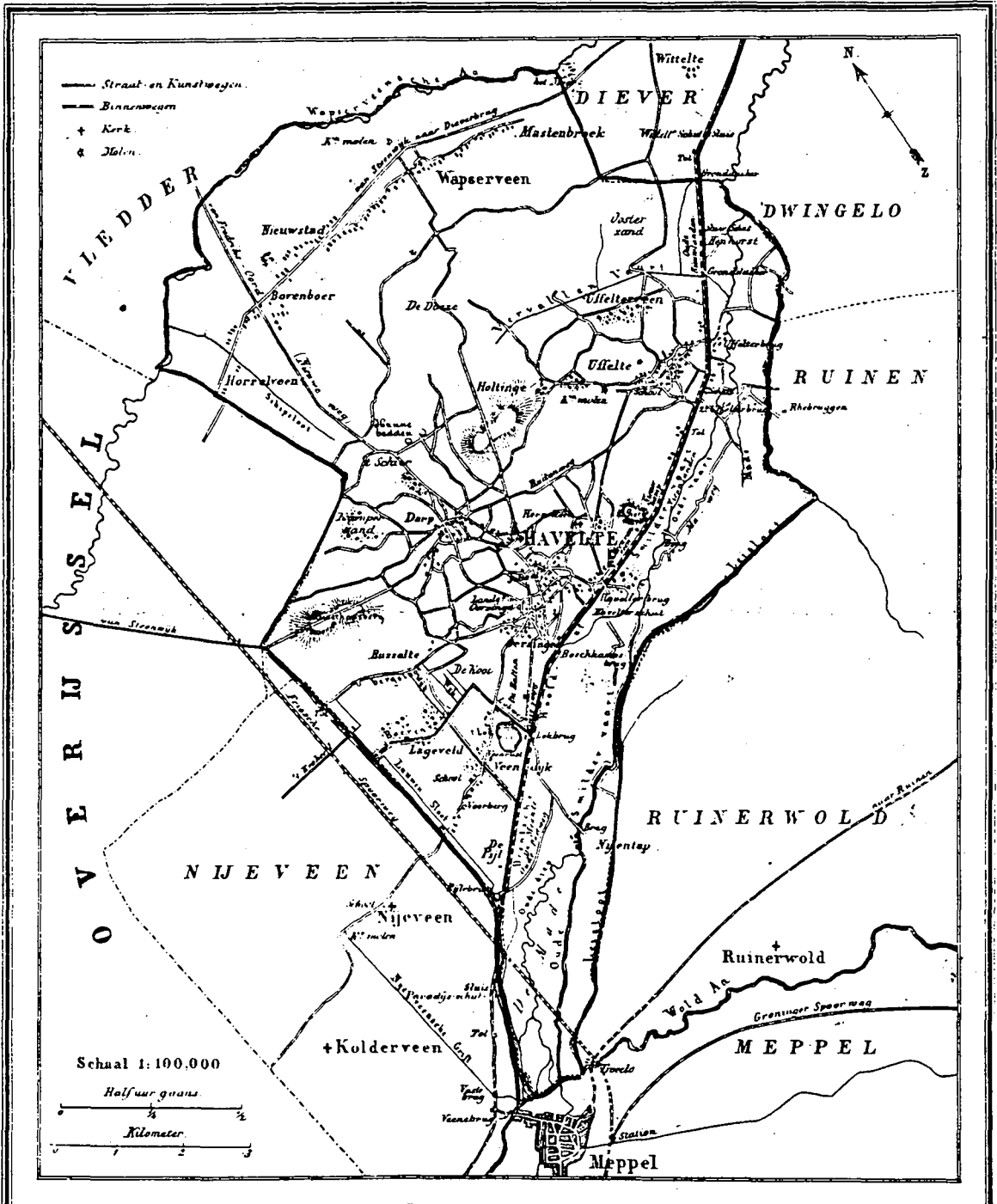
Op 13 april 1939 werd voor het gehele gemeentelijke grondgebied het eerste uitbreidingsplan vastgesteld. Het ontwerp was van het bureau Roosenburg en De Ranitz (Den Haag). Op basis van een vrij beknopt onderzoek (survey) werd een analyse van het gebied gemaakt. De aandacht ging uit naar de geografische toestand, het grondgebruik en de demografische ontwikkelingen. De ontwerpers stelden vast dat met name Havelte, Uffelte en Darp een onduidelijke vorm hadden gekregen (ondermeer een gevolg van de eigendomsverhoudingen) waarbij zowel de interne als de externe verkeersstructuur een rol speelden. Bij voorbeeld ten aanzien van Havelte stelden zij: "een dorp met onbestemde vorm, noch de kerk, noch het gemeentehuis liggen in het centrum, integendeel, beide aan een doodlopende weg". Behalve de constatering van de onduidelijke nederzettingsvorm gaven zij ook blijk van waardering voor de open ruimte in en nabij de dorpen oftewel de brinken en de essen ("de fraaie esschen zijn landschappelijk en historisch van zoo grote waarde, dat dit cultuur bezit beschermd dient te worden"). Hoofdpunten van het uitbreidingsplan zijn de verbetering van de verkeersstructuur en verduidelijking van de dorpen door een meer geconcentreerde bebouwing.

Dit laatste blijkt ondermeer uit het (nooit uitgevoerde) plan om een nieuw gemeentehuis aan de noordkant van de Weide te bouwen.

Ondanks de tussenkomst van de oorlog heeft dit plan lange tijd gediend als uitgangspunt voor de ruimtelijke ontwikkeling. Voor het dorp Havelte heeft dat geleid tot handhaving van de openheid van de brinken en de esgronden. Om die openheid veilig te stellen werden vele oude boerderijen ten noorden van de brink en het gedeelte tussen de brink en de Van Helomaweg vervangen door woningbouw. Havelte bleef zich met name in noordelijke richting uitbreiden. Aan het eind van de jaren '80 werd zelfs ten noorden van de Nieuwe Ruiteweg gebouwd. Heel anders verliep de ontwikkeling in Uffelte want daar bleef de agrarische bebouwing vrijwel aanwezig (Dorpsstraat, Holtingerweg) maar verdween de openheid van de twee brinken als gevolg van woningbouw.

In Wapserveen is op bescheiden schaal sprake geweest van komvorming. Die komvorming vond plaats nabij de molen. Oorspronkelijk was daar een splitsing van de weg. Ten noorden van de huidige weg liep vroeger nog een weg. Waarschijnlijk vanwege de grote afstand tussen deze weg en de boerderijen is uiteindelijk de huidige weg steeds belangrijker geworden. Darp tenslotte is sterk gewijzigd. De kern van Darp is in westelijke richting verschoven als gevolg van de naoorlogse uitbreidingen. De bebouwing aan de Darperkerkweg in oostelijke richting herinnert nog aan de oorspronkelijke bebouwing.

*zjs

Geteekend door J. Kuyper ca 1867

7666 Banders 2480 Inwoners.

Uitgave van Hugo Sturmgar te Leeuwarden.

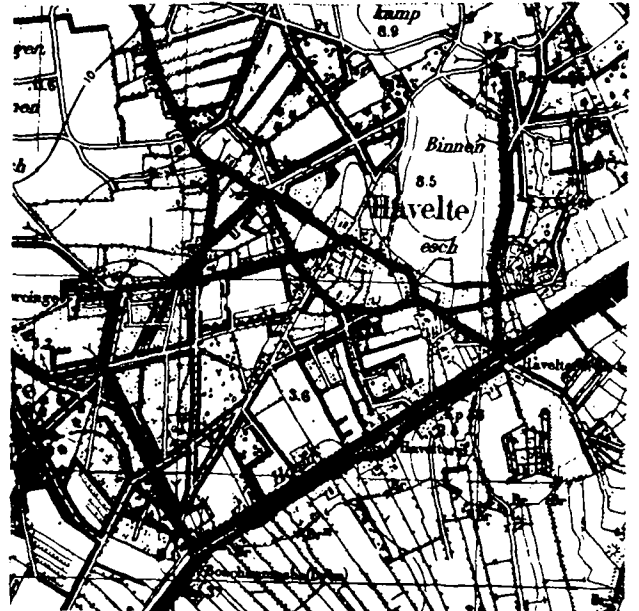
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Havelte

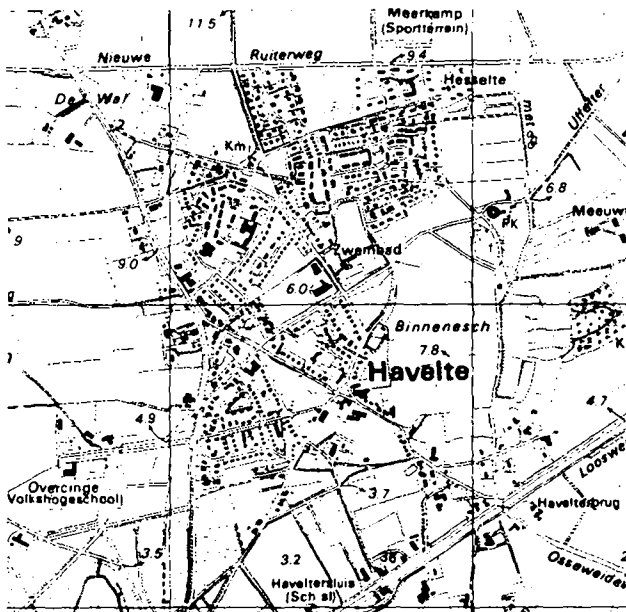
Kern: Havelte

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

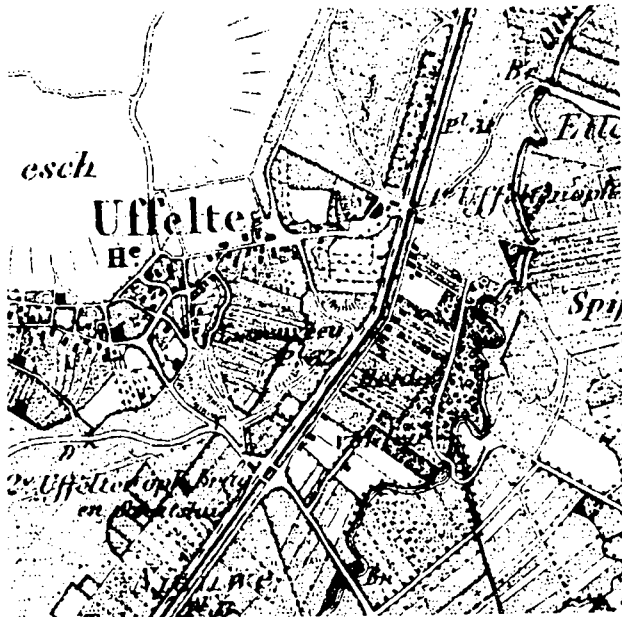
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

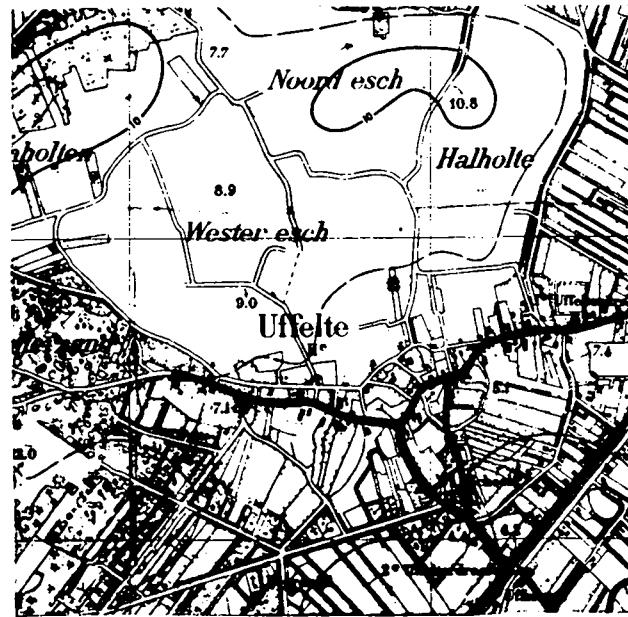
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Havelte

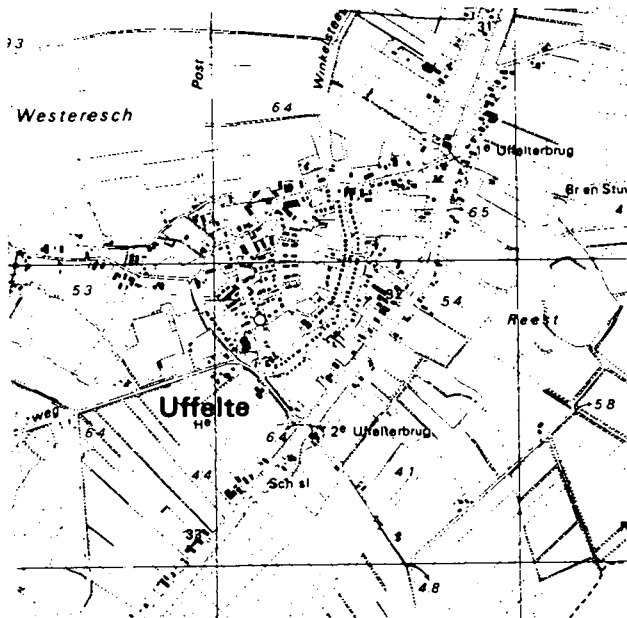
Kern: Uffelte

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

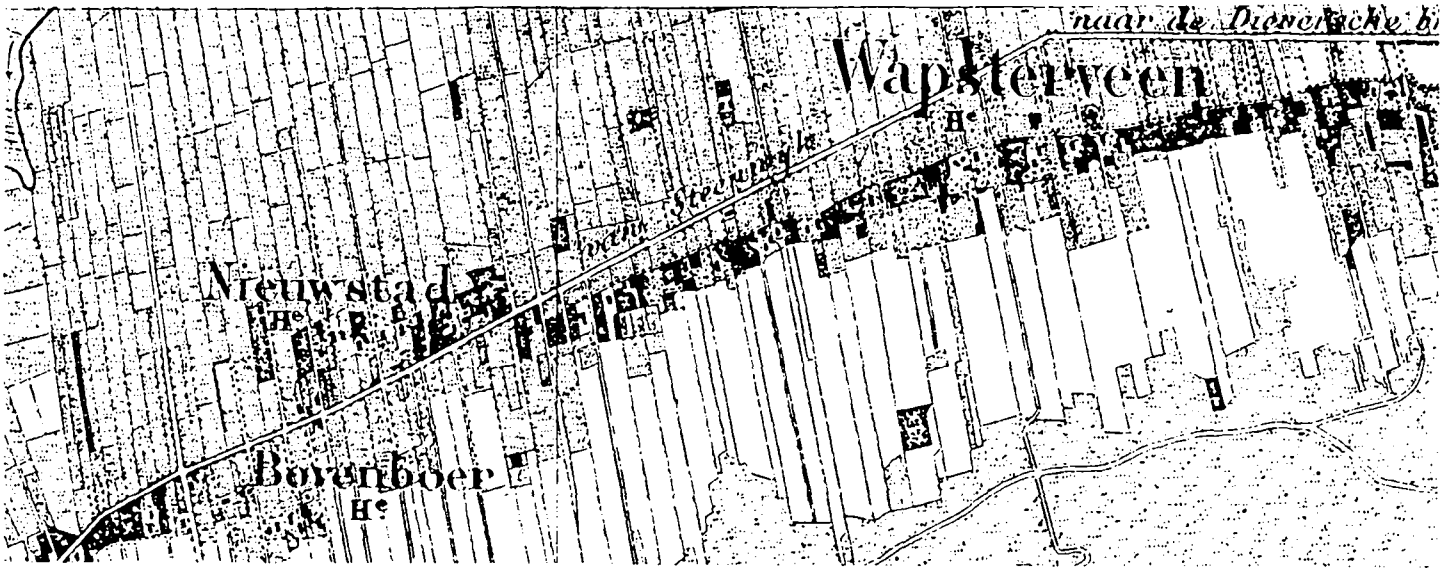
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

Gemeente: Havelte

Kern: Wapserveen

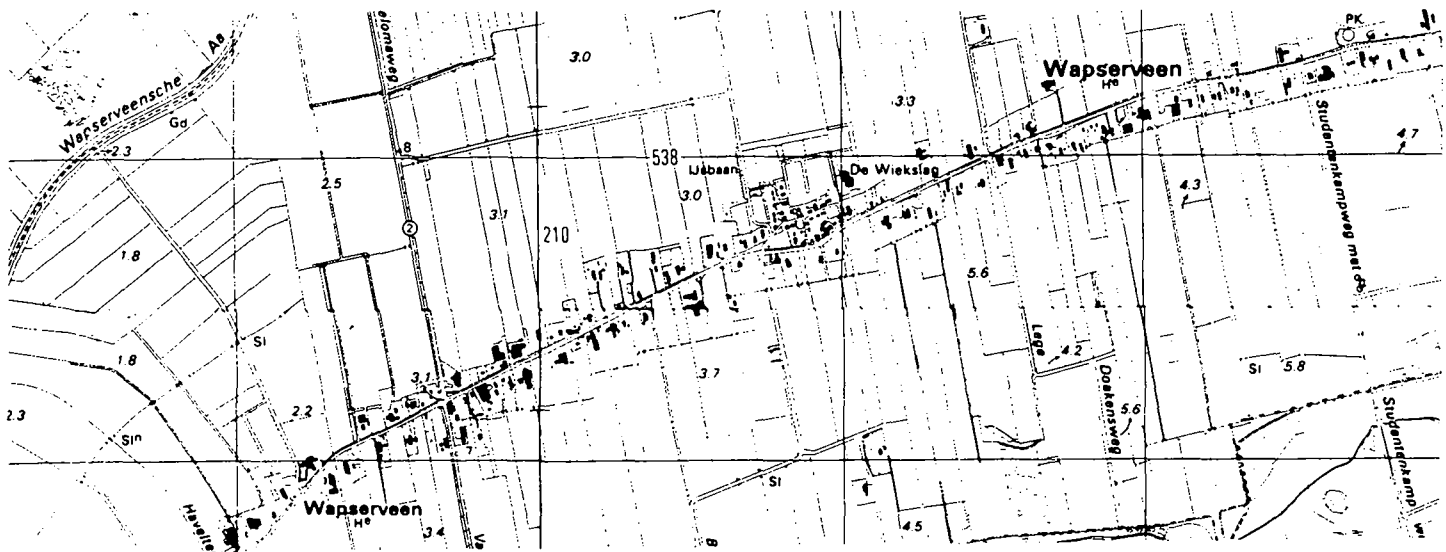
Type nederzetting: Wegdorp

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000